

УНІВЕРСИТЕТ ЯК ПОТЕНЦІЙНЕ ВТІЛЕННЯ УНІВЕРСАЛЬНОСТІ У ВИЩІЙ ОСВІТІ

О. А. Акімова

аспірантка кафедри філософії

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут»

Стаття присвячена визначенню ролі університетів у формуванні універсальності як соціальної характеристики випускника. Розглянуто основні умови формування універсальності, пов'язаної зі всезагальними можливостями діяльності людини як суспільної істоти. Розмежовуються поняття «універсальність» та «псевдоуніверсальність» як результат диспропорцій у взаємозв'язку університету та ринку праці.

Ключові слова: ідея університету, універсальність, професіонал, ринок праці.

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується високим динамізмом та всеосяжністю змін у всіх сферах життєдіяльності людини. Протягом останніх декількох десятиліть відбулись безпрецедентні зрушення, деякі з яких мали кардинальний характер. Безумовно, ускладнення суспільних зв'язків, зростання їх інтенсивності ставить як перед окремою людиною, так і перед наукою в цілому, нові завдання та проблеми. Сьогодні набувають актуальності нові економічні, політичні та соціальні проблеми, що, у свою чергу, ініціює активні наукові дискусії, в тому числі, і філософські. Окреслені процеси ставлять і перед окремою людиною нові задачі, які вимагають вирішення. При цьому багатомірність сучасного життя примушує переосмислити, поглянути по-новому на традиційні виклики, тож вони набувають певним чином нового значення. Це дозволяє нам говорити про актуальність проблеми формування у особистості важливої та унікальної соціальної характеристики, – як відповіді сучасним вимогам, – універсальності, а також необхідних умов її формування.

Формування вказаної якості пов'язане зі стрімкими змінами у звичному, усталеному ритмі життя сучасної людини. Так, революційні наукові відкриття, поступове ускладнення технологій, що оточують людину, зростання залежності будь-якої форми соціальної активності від технологій, розвиток мережевих зв'язків у суспільстві, активний культурний обмін, інтенсивність змін – все це призводить до необхідності оволодіння новими якостями, які стануть запорукою успішної адаптації до зростаючих вимог сучасного життя. Між тим, цей процес окреслив наростаюче протиріччя між необхідністю формування соціальної універсальності та невідповідністю умов для її розвитку. В першу чергу це обумовлюється нездатністю сучасної системи освіти у повній мірі

сформувати у людини набір якостей, необхідних для успішної адаптації до сучасного ритму життя.

Метою статті є визначення ролі університетів у формуванні універсальності як соціальної характеристики випускника.

Становлення універсальності як соціальної характеристики відбувається в рамках процесу формування особистості. Даному питанню присвячений цілий ряд праць таких науковців як Л. Виготський, А. Леонтьєв, А. Маслоу та інших. Оскільки в рамках запропонованого дослідження здійснюється спроба встановити роль університетів в процесі формування універсальної особистості, то автор спирається на праці науковців, які в рамках своїх досліджень зосереджувались довкола проблем та протиріч розвитку вищої освіти, а також існуючих моделей університетської освіти. До них варто віднести: В. Гумбольдта, Дж. Ньюмена, К. Ясперса, Р. Хатчінса, С. І. Гессена, К. Керра. Серед вітчизняних дослідників даної проблематики варто відзначити М. Полякова, В. Андрущенко, В. Бакірова, Н. Дудку тощо.

Згідно результатів опитування, проведеного кадровим агентством HeadHunters у 2011 р., лише третина наших співвітчизників з дипломами про вищу освіту працює за спеціальністю [13]. Натомість для більшості диплом відіграє суто формальну функцію при працевлаштуванні, хоча і тут ринок праці демонструє не високий рівень вимог, адже лише у 37,8 % претендентів на вакансію роботодавець цікавився дипломом при співбесіді. Як бачимо, окреслена ситуація свідчить про неспроможність вітчизняної освіти сформувати у людини необхідний адаптаційний потенціал. Очевидно, що освіта сьогодні до сих пір несе у собі риси, які відображають особливості індустріальної епохи. Сучасна система освіти досі

націлена на формування у людини усталеного набору знань та навичок, необхідних для вирішення уніфікованого ряду професійних задач.

Безумовно, система освіти не завжди була такою, якою ми звикли сприймати її сьогодні. А моделі сучасної вищої університетської освіти є досі не усталеними, вони знаходяться у процесі формування, тому, безсумнівно, є багато в чому суперечливим. Проте вони відображають основні задачі, що вирішувались в стінах університетів світу протягом століть. Розвиток університетів в Європі, і вже потім у всьому світу, відзначався, принаймні, трьома різними ідеями. Перша і найстаріша з них – ідея середньовічного університету. Спочатку прив'язаний до християнської церкви і керований її цілями, цей тип установ повільно акумулював автономію для задоволення своїх власних цілей. Проте його основні характеристики залишалися незмінними протягом тривалого періоду часу.

Власне, можна узагальнити такі чотири його характеристики. По-перше, головним принципом для середньовічного університету було надання загальної, ліберальної освіти, не просто як самоціль свого існування, але і як формування фонду для суспільства в цілому, а також навчання юридичним професіям, медицині та богослов'ю. По-друге, середньовічний університет був осередком пошуку істини. Третій його основний аспект: предмети, яким необхідно було навчити, і вивчення яких вважалося «майстерністю» – викладалися у відносній автономії громадою вчених, яка являла собою трансформовану модель чернечого співтовариства. До прикладу, традиційна академічна мантия є модифікацією чернечого одягу [15]. Ця громада визначала навчальний план, надання ступеня та встановлювала основні принципи функціонування кафедр (або їх еквівалентів). По-четверте, у своїй роботі середньовічний університет накопичував, зберігав і робив доступними матеріали для вивчення, найчастіше, у формі бібліотек. Те, що називають «сучасним» університетом, по суті не відхиляється від цієї ідеї. Власне, сучасний ВНЗ зберіг за собою усі окреслені функції, просто послабивши (точніше – обірвавши) зв'язок із церквою та богослов'ям. Вже тоді в стінах університетів були зосереджені усі необхідні умови для успішного формування повноцінної особистості, проте про універсальність у сучасному розумінні мова ще не йшла.

Реальна альтернатива виникла в результаті Французької Революції. Наполеонівський Університет, названий "політехнічним", був, значною мірою, державною структурою, якими зазвичай бувають заклади початкової та середньої освіти. Як такий, він не був самостій-

ною установою, на рівні з іншими закладами освіти усіх рівнів він підпорядковувався державному контролю, здійснення якого визначено потребами суспільства, якому зобов'язаний служити університет. Це призводило до зміщення акцентів у програмах підготовки на «корисних» предметах, освоєння яких давало змогу стати фахівцем у конкретній галузі. Університети даної моделі також не змогли повною мірою забезпечити формування універсальності як соціальної характеристики випускника, адже у своїй діяльності керувалися принципом вузької спеціалізації. Проте університет такого типу забезпечував випускника необхідним запасом знань та навичок, володіння яким дозволяли йому оволодівати практично будь-якою спеціальністю. Універсальність у такому розумінні досі відтворюється в рамках сучасних університетів.

Третя модель, можливо, виникла як реакція на наполеонівську з її недоліками, є відомою моделлю університету Вільгельма фон Гумбольдта. Згідно даної моделі університет – це спільнота вчених, відданих науці заради свого власного розвитку та освіти [6]. Ця модель довго фігурувала як самодостатня ідея університету, але на практиці не була втілена повною мірою у провідних університетах світу.

Історія, звісно, не часто узгоджується з ідеалом. Ці моделі – тільки концепції, а фактичний характер більшості інституцій, названих «університетами», був комплексом тих чи інших елементів. Тож, головне питання не в тому, яка модель є «істинною», а в тому, яка з них найбільшою мірою відповідає поточним соціальним, політичним і економічним обставинам, які необхідно вивчати сучасному університету, а також який аспект кожної моделі є найважливішим для здійснення головної місії університету. Як зазначив академік Садовничий В.А. «університети ніколи не умирають, поскільки являються, прежде всего, порождением и воплощением духа и интеллекта своей нации. Исчезнет она - исчезнут и ее университеты... Пока живут университеты, живет и нация. Поэтому-то университеты и являются в цивилизованных странах национальным достоянием»[9].

Сьогодні ж університети несуть у собі риси своїх попередників. Між тим, ВНЗ відчувають на собі деструктивні впливи, що перешкоджають виробленню адекватних підходів до розвитку особистості, зокрема, формування характеристики універсальності. Ряд факторів суттєво перешкоджають як відстоюванню вже суцільних, – класичних, – позицій університету, так і напрацюванню нових. Серед них – стрімке зростання кількості знань практично у всіх галузях науки, яке спостерігається з часів XIX століття і тенденції якого проявляються сього-

дні ще наочніше. Очевидно, що це явище для освіти та науки загалом було позитивним. Разом з тим воно передбачає, що для збереження на певному рівні цілісності та універсальності освіти вченим необхідно докладати все більш значних зусиль. Таку тенденцію влучно підмітив В.Вернадський: „Зростання наукового знання у ХХст. швидко стирає межі між різними науками. Ми усе більше спеціалізуємось не з наук, а з проблем. Це дозволяє, з одного боку, значно заглибитися в досліджуване явище, а з іншого – розширити його огляд з усіх точок зору” [2].

На думку дослідника Р. Хатчінса зазначені впливи створюють для вищої освіти три основні загрози: професіоналізм, ізоляціонізм та антиінтелектуалізм [5]. Так, процес індустріалізації поступово нівелює значення ліберальної освіти на тлі підвищення залежності людини від техніки, світу машин і механізмів. У цьому руслі втрачається цінність гуманітарної підготовки, позитивного знання. При цьому система освіти прямує до спеціалізації та вузького професіоналізму. У своїх працях Р. Хатчінс наголошує на зростанні розриву міжпредметних та міждисциплінарних зв'язків у системі освіти, що продукує інтелектуальний ізоляціонізм та відокремленість. Тож, освіта втрачає можливості реалізувати основне своє завдання – формувати цілісність мислення, універсальність. Несучи риси індустріальної епохи, університет досі націлений на професійну підготовку фахівця, що не вимагає в якості обов'язкової умови творчого вирішення нестандартних ситуацій (як не типових для цієї епохи). Натомість, діючи за інерцією, університет не повною мірою забезпечує формування нових якостей, за допомогою яких можлива успішна адаптація до вимог сучасного повсякденного життя і реалізація наявних здібностей до конкретних видів професійної діяльності. Багато в чому випускник покладається на уніфікований «багаж» знань, який раніше міг забезпечити його успішну діяльність протягом всього життя, оскільки, знання, отримані у професійній сфері, дозволяли повною мірою справлятися з виробничими обов'язками протягом усього трудового шляху.

За сучасних умов університет зможе зберегти свій унікальний статус лише за тієї умови, якщо він відстоюватиме свою найважливішу – гуманістичну – функцію. Це означає, зокрема, передбачає, що університети виступають центрами відтворення та розвитку національної культури; університети виступають центрами інтелектуальної активності нації, генераторами її соціального інтелекту; у силу цього університет – не тільки освітній, але й науковий центр, який проводить фундаментальні наукові дослідження, в університеті роз-

винені, насамперед, і представлені найбільше широко гуманітарні дослідження та гуманітарні спеціальності [3].

Безумовно, ґенезу недоліків системи вищої освіти також варто шукати в рамках зовнішнього середовища, в якому функціонує університет. Сьогодні вітчизняний ринок праці, як зазначалося вище, часто висуває неадекватні вимоги до якості підготовки робочої сили. Часто вимоги до професійної діяльності є доступними для більшості людей, які не володіють фаховим знаннями. Зокрема, згідно результатів наведеного раніше дослідження, у 20 % випадків роботодавець взагалі не цікавиться рівнем освіти респондентів, а у 24 % – його цікавить лише наявність документа про вищу освіту (безвідносно його «якості»). Можна сказати, цей процес призводить до панування «псевдо універсальності» – як результату не ефективного функціонування ринку праці, коли частина професіоналів (які є «продуктом» університетів) є ними лише за формою, а не за змістом. «Псевдо універсальність» виступає перетвореною формою універсальності фахівця, з точки зору викривлення прихованих внутрішніх взаємозв'язків у цій комплексній системі [9, 112]. Певною мірою окреслене явище можна описати шляхом розмежування понять «професіонал» та «спеціаліст». На думку М. Гусаковського, останній, на відміну від професіонала, «не виходить за рамки простого функціонування та виконання службових обов'язків, тому він безініціативний, потенційно здатний підмінювати інтереси справи своїми власними» [14]. Натомість професіонал є тим самим носієм універсальності, як його соціальної характеристики. Саме він володіє основами методологічного мислення, вміє перетворювати свою діяльність та мислення в предмет рефлексії. Запорукою його широкого кругозору, глибокого розуміння культурно-історичного контексту своєї роботи є універсальність – риса, що на думку Е. Ільєнкова, пов'язана зі всезагальними можливостями його діяльності як суспільної істоти. Тобто становлення людини як професіонала, універсальної особистості не можливе саме по собі і не є стихійним. Універсальність в такому розумінні – не природжена здатність, а така, що історично формується у суспільстві та набувається людиною. Тож, університет є середовищем формування людини, здатної до «практично-духовного відтворення будь-якої сфери об'єктивної дійсності, до створення з речовин природи таких об'єктів, котрі їй самій по собі не властиві – усіх об'єктів цивілізації» [5]. Тож ми розглядатимемо універсальність людини як її здатність, що склалася історично, до духовно-практичного освоєння будь-якої сфери дійсності, а також її здатність до перетворення

оточуючого природного світу на «неорганічне тіло» людини. Тоді як універсальною можна вважати таку освіту, котра дає людині можливість відчувати себе пов'язуючою ланкою, центром, що об'єднує фізичне, біологічне, соціальне та культурне. Таку освіту можна назвати антропоцентричною. Дійсно, в її центрі стоїть людина, не тому, що людина – вінець творіння, а лише тому, що ми не можемо перевтілитись в каміння та дивитись на світ очима каміння, ми приречені залишатися самі собою [3].

Перетворення людини на «мисляче тіло» (за Е.Ільєнковим) в стінах ВНЗ є комплексним та багатоманітним процесом. Розглядаючи університет в рамках холі стичного підходу, що є характерним для наукових доробок останніх десятиліть, можна констатувати, що він «являє собою інституціональну форму соціалізації, в межах якої, крім прилучення до знання, формуються концепти мислення («Я-Інший», «Я-Інший-Мир» і подібні), що дозволяють конструювати світоглядні принципи, орієнтовані на загальнолюдський сенс і образи буття»[12].

Для більш детального визначення ролі університету у набутті людиною універсальності звернемося до класифікації типів навчання за Бейтсоном. Так, навчання першого порядку – найпримітивніша форма навчання – це отримання інформації реципієнтом, що не передбачає адекватної відповіді на неї. Навчання другого порядку має місце тоді, коли надходить інформація, котра здатна змінити відповідь адресата. В цьому випадку мова йде про засвоєння інформації, яка здатна змінити здатність систем сприймати іншу інформацію. Навчання третього порядку характеризується як «формування установки». Запропонована Бейтсоном схема описує три різних рівня сприйняття інформації: рівень розуміння того, що вже відомо більшою мірою; розуміння того, що потребує формування та засвоєння нових понять; та розуміння, що передбачає формування чи засвоєння нових розумових процедур [1]. Якщо комунікація першого порядку не є типовою для умов навчання в університеті, адже, по суті, в її рамках людина, яка пізнає, поводить себе як «приймач» інформації, що транслюється, то комунікації другого та третього порядків можна назвати характерною для педагогіки вищої школи. Дійсно, навчання в університеті, спрямоване на формування універсальності особистості, не може засновуватися на засвоєнні лише «готових» аксіоматичних фактів. Воно в першу чергу передбачає активну пізнавальну позицію як викладача, так і студента. Тож, саме творчий характер пізнавальної та практичної діяльності є запорукою формування професіонала. Уні-

верситет сьогодні, бажаючи адекватно реагувати на суспільні запити, повинен пропонувати такі форми навчання, які засновувалися б на принципі творчої активності суб'єкта в процесі пізнання об'єктивної дійсності, поєднанні гуманітарної та спеціальної підготовки, теорії та практики, адже практичне застосування знання стає можливим лише тоді, коли від їх теоретичного змісту здійснено перехід до їх емпіричної інтерпретації.

Тож, необхідна універсальність випускника відображає ступінь його реальної готовності до отримання конкретної професії, рівень оволодіння якою дозволить здійснювати творче вирішення нестандартних ситуацій, які стали типовими сьогодні. Особливої актуальності у цьому процесі набуває необхідність визначення ролі гуманітарної підготовки, яка складає фундамент розвитку людини як системи, що саморозвивається. У даному випадку актуальним у вищій школі є перехід від моделі відтворення досвіду попередніх поколінь до моделі оволодіння навичками саморозвитку. Такий перехід обумовлений пришвидшеною циркуляцією знань та навичок. Тільки будучи суб'єктом, який саморозвивається, людина буде запотребованою у сучасному житті.

Зауважимо, що у сучасній методології науки відбувається відхід від протиставлення природничого та соціогуманітарного знання, причому це спостерігається у напрямках, які традиційно розглядалися як протилежні у підході до аналізованої проблеми. В герменевтиці, що претендує на створення гуманітарної методології, принципово відмінної від природничої, останнім часом окреслюється тяжіння до більшої строгості та об'єктивності, тоді як в аналітичній філософії науки відбувається пом'якшення строгих стандартів, що пов'язане з неможливістю чисто раціональної експлікації науки [7].

Тож, до основних протиріч у діяльності університетів варто віднести бажання ВНЗ «наситити» студента усіма необхідними знаннями та навичками, які згодом досить швидко застарівають та їх цінність девальвується. Натомість, орієнтація на формування у студентів навичок саморозвитку та самоосвіти ще досі не є головною метою в діяльності університетів. Таким чином, сучасна університетська освіта не здатна повною мірою сформуванню універсальності випускника – основну характеристику випускника, пов'язану зі всезагальними можливостями його діяльності як суспільної істоти.

Більше того, тяжіння до застарілих моделей підготовки фахівців (характерних для університетів XIX, початку XX століття) є результатом викривлень на самому ринку праці. Так, «мода» на вищу освіту призводить до транс-

формацій ціннісних орієнтирів, а отримання диплому перетворюється на головну мету навчання. У цьому сенсі ринок праці культивує «псевдо універсальність» випускників – викри-

влену форму універсальності, що відображає відсутність мотивації та необхідних знань та навичок для оволодіння професією.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бирюков Б. В.* Творческая активность сознания в процессе интеллектуальной коммуникации / Б.В.Бирюков // Творческая природа научного познания / Отв. ред. Д.П. Горский. – М.: Наука, 1984. – С. 90–121.
2. *Вернадский В.И.* Научная мысль как планетное явление / В.И. Вернадский. – М: Наука, 1991. – 271с.
3. *Глебкин В. В.* Универсальное образование и общие принципы обучения / В. В. Глебкин // Исследовательская работа школьников. – 2003. – № 2. – С.12-18.
4. *Ильенков Э. В.* Диалектическая логика / Э.В. Ильенков. – М: Изд-во полит. лит-ры, 1984. – 319 с.
5. *Ильенков Э. В.* Философия и культура / Э.Ильенков. – М.: Просвещение, 1991. – 284 с.
6. *Ідея університету: антологія / Упоряд.: М.Зубрицька, Н. Бабалик, З. Рибчинська.* – Львів: Літопис, 2002. – С. 25-33.
7. *Кругляк М. І.* Методологічний аналіз тенденції до єдності природничого та соціогуманітарного знання за доби постнекласичної науки: автореф. дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.02 / М. І. Кругляк; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2006. – 28 с.
8. *Ладыжец Н. С.* Философия и практика университетского образования / Н. С. Ладыжец. – Ижевск: Изд-во Удмурт.ун-та, 1995. – 254 с.
9. *Маркс К., Энгельс Ф.* Сочинения: т. 46, ч. 1 / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Госполитиздат, 1968. – 559 с.
10. *Отюцкий Г. П.* Идея университета как выражение смысла университетского образования / Г. П. Отюцкий // Российский государственный социальный университет, г. Москва: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.sgu.ru/files/nodes/13579/Ostyzkii.doc
11. *Садовничий В. А.* Россия. Московский университет. Высшая школа / В. А. Садовничий. – М.: Просвещение, 1995. – С. 45.
12. *Степанова С. Н.* Трансформация "идеи университета" в эволюционирующем образовательном пространстве: автореф. дис...канд. філос. наук: спец. 09.00.11 / С. Н. Степанова; Бурят. гос. ун-т., 2010. – 152 с.
13. *Украинцы* работают не по специальности: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hh.ua/news/1202/>
14. *Университет* как центр культуропорождающего образования. Изменение форм коммуникации в учебном процессе [Текст] / М.А.Гусаковский, Л.А.Яценко, С.В.Костюкевич и др.; Под ред. М.А.Гусаковского. – Мн.: БГУ, 2004. – С.182.
15. *Gordon Graham.* The Institution of Intellectual Values // St Andrews Studies In Philosophy and Public Affairs. – Exeter, 2005. - P.159

Стаття надійшла до редакції 23.05.2011 р.